

Թուին Շամպերիուսի (Champerius) ի Լիոն հրատարակած Լեոն Կայսեր լատիներէն նամակը եւ Ղեոնդի Պատմութեան մէջ պահուած Թուղթը՝ իրարմէ բացարձակապէս անկախ գրութիւններ են եւ կը պնդէ որ լատիներէն նամակը հաւանօրէն ուղղակի ասորերէնէ թարգմանուած վիճարանական ճառ մըն է՝ սխալմամբ վերադրեալ Լեոն Կայսեր: Գերոյ՝ Ղեոնդի է. կամ ԺԴ. դրուելը յատկապէս լեզուաբանական տեսակէտէ քննարկելով, ի տարբերութիւն Հ. Ներ-

12բ

Տայոյ Ինչոյնսակհարկի: Եւ յետոյ արարչը միւր որդիսիրտ անաւեկեայսն: Իս. Եւ լիս չանեցար. և այս լարչնորայ: —
 Ե. Աստուծոյ ժամով և ցորդատերազմութեամբ յերկրորդ ուսմամբ ինչամուտ լծեւորաւ եղև խառնակ ուսն աստիկ ի մեջտաւազայ և պատերազմ և բազում ձեռնարկանց ընդեանց յընդհանր ճանկին. և աստուծոյ ատպատէր ազմ ի մեջնոցա զԳ. Իսամն և անթիւ եղև սոյ անեակ լինելոցունց. մինչև ի կատարել մնորդ արեւո լծեւն շատ թի որաս ե. սորոջնոցա մեջն ի սիրտսնոցա և աղէ զունջ սոցա ի ընդհանր: Չի փոխանական պարտարեանն և անող որմնատակն մնայն զոր յաճ անեց ին ի կրտսազ ի սքրիտոսնէ ից. արիւն լինեա պարտ ձեռնա իրաւայի. և պահանջեաց ան զլիւթ արձամար ձանոց ծառայի ի րոցնոցն ի սկզբեռաբ. ի սկզբ ի գոր ի լինան ձանոց յառոր ի րոցն ի լինան ու լծեւն և աղաղայ յոյ զաշխարհս Տայոյ յոմ:

պիտառութիւնները եւ դանոնք բաղդատելով սահակ-մեսրոպեան Թարգմանութեան եւ յունարէն Եօթանասնից Թարգմանութեան հետ՝ յանգած այն եզրակացութեան՝ որ խմբագիրը հետեւեր է հայերէն Ս. Գրոց ընդդէմ: «Նումոս» (νόμος), «Պատիմոն» (παροιμία), եւ «Սամատան» (ἄσμα ἄσματον) բառերը, ըստ Գերոյի՝ Ղեոնդ կամ ԺԱ. ԺԲ. դարու հեղինակը ոչ թէ յունարէն ընդգնուր տեղեկութիւններէ քաղած՝ մաս-

13ա

Տնից Եւրոպոսանց, զի երայր երկ եղած յայ եղբայրսն եւ ատարաւոր, և դարմանիչ աղբասաց. և կատարեալ լծաւտուս անգրա շտո լծե. և ինչեայնատուս աղաթիցի դատուն արապս ճարտիւն կատաննար ու ձ. տաճար փառաց անուսն սնն. գեղեցիկ վայ ել զու լծե գարդարեալ ի ինչատական ուսն ի րոյ: Եւ ի ժամանակի պատերազմ ինորի մեջտաւազայ. դարպաւ զին ի ձարկատ ու լծեւն էնայա հաւր. վերջ աղոսնք ծառայելոց ասան. լ. և եղև ատուրբայ ստաւ լծե նոյա ամբ. Գ. և ի զոր որդ ուսմամբ ի սիրեց ին ի կրտսազ ի սքրիտոսնէ ից. և արիւն լինեա պարտ ձեռնա իրաւայի. և պահանջեաց ան զլիւթ արձամար ձանոց ծառայի ի րոցնոցն ի սկզբեռաբ. ի սկզբ ի գոր ի լինան ձանոց յառոր ի րոցն ի լինան ու լծեւն և աղաղայ յոյ զաշխարհս Տայոյ յոմ:

Դ

Ձեռ. No. 1902, ԺԳ. դար:

սէս Ակինեանի⁶ կ'ընդգծէ յունարանութեանց բացակայութիւնը եւ հետագայ պատմիչներու հետ ընդգրական համեմատութիւններ կատարելով կը համոզուի թէ Լեոն Կայսեր նամակը ԺԱ.—ԺԲ. դարուն անանուն հեղինակի մը կողմէ խմբագրուած է՝ Թովմայ Արծրունց եւ Ստեփանոս Ասողկան հաղորդումներուն հիման վրայ⁷: Լեզուական քննութեան համար ուսումնասիրողը յատկապէս օգտագործեր է նամակին սուրբ-գրական

⁶ Ակինեան, նոյն անդ, 84—86:
⁷ Gero, *ibid.*, 132—149:

նակի աղաւաղմամբ⁸: Այս բոլոր առարկութիւնները անգոր եւ անհետաքրքրական կը դառնան, եթէ ընդունինք որ Ղեոնդ յունարէն կարգադրու սկզբագրի մը հիման վրայ ինք խմբագրած է Լեոնի ընդարձակ թուղթը եւ ոչ թէ յունական բնագրէ մը բառացի թարգմանած: Անհաւանական չէ որ ԺԲ.—ԺԳ. դարուն, յամենայն դէպս Թ. 1902 Ձեռագրի արտագրութեանէն առաջ, նամակը որոշ խմբագրական հպումներու ենթարկուած ըլլայ: Երկու երեւոյթներ կամ կէտեր կը վկայեն ի նպաստ նամակի հարազատութեան.

⁸ *Ibid.*, 168—170:

1. Է—Ը. դարուն, արարական արշաւանաց, սաստիկ հալածանաց եւ ջարդերու շրջանին, ընական անհրաժեշտութիւն մըն էր՝ մտաւորականութիւնը լուսարանել Մահ-մէտի կրօնքի վերաբերմամբ, որոշ հարցերու մէջ ապացուցանել Իսլամութեան թիւրիմացութիւններն ու թերիները եւ ժողովուրդը պատրաստել ջերմեռանդ պաշտպանութեան ու նահատակութեան:

2. Այս կերպով տրամաբանական ու դիւրահասկանալի կը դառնայ Ղեոնդի յիշատակարանը, ուր Պատմութիւնը, զարմանալիօրէն՝ բայց հաւանաբար հետեւողունալիօրէն՝ զարմանալիօրէն, կը կոչուի «Վարթեամբ Ալաթանդեղոսի», կը կոչուի «Վարթեամբ Ալաթանդեղոսի»: Սկզբնական վերջաբանը հաւանօրէն այսպիսի կերպարանք ունէր.

«Կատարեցաւ Վարդապետութիւն . . . վասն ժամանակագրաց տանս Թորգոմայ, ի հրամանէ տեառն Շապհոյ Բագրատունւոյ ի փառս եւ ի զովեստ ամենատուրը Երրորդութեանն, որ է օրհնեալ այժմ եւ միշտ, եւ յաւիտեանս յաւիտենից. Ամէն»:

Արգումանեան իւր Թարգմանութեան օրպէս հիմք ընդունած է Մալխասեան-Եղեանց հրատարակութիւնը, ուր Ղեոնդի Պատմութիւնը՝ հետեւողութեամբ Երեւանի Թ. 4584 թիւնը՝ հետեւողութեամբ Երեւանի Թ. 42 զլուիններու Ձեռագրին, բաժնուած է 42 զլուիններու Ա—Ը, (Շահնազարեանի վերակարգութիւնը՝ Ա—Թ, այլ Պատկանեանի վերակարգութիւնը՝ Թարգ-Ձեռագրաց յէլ Ա—ԽԹ): Անդրեւերէն Թարգմանութիւնը՝ քննութեան ենթակայ զբնի մէջ կը սկսի էլ 48 եւ կ'աւարտի էլ 150: Ապա իւրաքանչիւր վիճու համար տրուած են 5—20 ծանօթագրութիւններ, բայց ի 34րդ Լեոնի նամակին վերաբերեալ (զլու. 14) միայն կարճ եւ ընդհանուր տեղեկութիւն մը միայն կարճ է, առանց ծանօթագրութեան. հաղորդուած է, առանց ծանօթագրութեան նշում է միայն ձէֆֆրի-ի ուսումնասիրուած թիւնը, որ նաեւ ամբողջական թարգմանութիւնը, որ նաեւ ամբողջական թարգմանութիւն մը կը բովանդակէ: Ապա՝ էլ 197—215 թիւն մը կը բովանդակէ:

⁹ Ալաթանդեղոս, Պատմութիւն Հայոց, հրատ. Գալուստ Տէր-Մկրտչեան եւ Ստեփան Կանայեանց, Տրք-զիս, 1909: «Վարդապետութիւն Սրբոյն Գրեգորի», էլ 134—372. էլ 372՝ «Կատարեցաւ նմա յԱստուծոյ՝ լուսարար Գրեգորի, որ շնորհեցաւ նմա յԱստուծոյ՝ լուսարար Գրեգորի, որ շնորհեցաւ նմա յԱստուծոյ՝ լուսարար Գրեգորի խաւարեալս Հայաստան աշխարհս եւն»:

ներկայացուցած է մանրամասն մատենադիտութիւն մը (յունարէն եւ ասորերէն աղբիւրները օգտագործուած են թարգմանութեանց միջոցաւ): Ձարմանալի կերպով թէ՛ Արգումանեան եւ թէ՛ Տէր-Ղեոնդեան չեն տեսած Laurent-ի աշխատութեան վերամշակեալ ընդարձակ հրատարակութիւնը ի ձեռն Canard-ի՝ որ Հայաստանի արարական տիրապետութեան շրջանի համար համայնադիտարանական ճորտ ազգիւր մըն է¹⁰:

Արգումանեան իրաւամբ ջանացեր է Ղեոնդի Պատմութեան բառացի թարգմանութիւն մը կատարել, եւ առհասարակ յաջողած՝ իւր յառաջադրութեան մէջ: Արգումանը ընդհանրապէս դրական է եւ զնահատելի: Միայն դժբախտաբար մերթ ընդ մերթ նախադասութեանց կարգը կամ բաժանումը փոխած է, ինչպէս օրինակ Ա. զլուս առաջին մասը. —

«Muhammed died after twenty years of reign, and the first [Caliphs], his successors, were called Amir al-Mu'mnin. In the eleventh year of reign of the god-crowned and pious king Heraclius of the Greeks, Muhammed was succeeded by Abu Bakr, 'Umar, 'Uthman, for a period of thirty-eight years. As long as the god-crowned Heraclius was living, [the Arabs] were unable to spread their raids over Palestine, since the well-known fame of his bravery was dominant and had frightened them. [Heraclius] reigned over Palestine and Syria until his death»¹¹.

Հայերէն ընդգրկին մէջ¹² նախ կը յիշուին «Ամիր ալ-Մումնինը», ապա կը նշուի Մահ-մէտի մահը. կրկին կը յիշատակուին, այս անգամ անուամբ, Մահ-մէտի յաջորդները եւ իստ այնորիկ Հերակղ Կայսեր ժամանակակցութիւնը: Առեւնք մի այլ օրինակ Գ. զլուսին. հայերէն ընդգրկը.

«Ընկենոյր եւ զի լիսանն Թէոգորոս յիշխանութենէն վասն նենդութեանն, զոր արար առ զօրավարին Պոտկոպայ, եւ

¹⁰ J. Laurent, *L'Arménie entre Byzance et l'Islam - depuis la conquête arabe jusqu'en 886*, nouvelle édition revue et mise à jour par M. Canard, Lisbonne, 1980:

¹¹ *History of Lewond*, 48:

¹² Ղեոնդ, հրատ. Շահնազարեանց, 19—20. Երեւան, 3:

